

SIMON FERENC

Az istenhiány metafizikájának poétikája

„Bármire is képes vagy képtelen a magyarázat, rá nézve mindig ez érvényes: ahhoz, hogy az, ami a költeményben tisztán költött, valamivel világosabban álljon itt (...)”
(Martin Heidegger)¹

„A múlt nem természettől fogva van, hanem terem.”
(Jan Assmann)²

„(...) amikor a költő a lényegi szót szólja, e megnevezés által a létező először neveztetik ki azzá, ami. Így lesz ismert m i n t létező. A költészet a lét szöszérő alapítása. Ezért az, ami marad, soha nem a múltékonnyból meríttetik.”
(Martin Heidegger)³

A mindenkori jelen más múltat hoz létre, mástól akar különbözni és máshonnan választ elődöket, másképpen szemléli a hagyományt, így az irodalmi folyamatnak belső történetisége is van: a későbbi szövegek tükrében érhetőbbé válhatnak a korábbiak. Az egymást olvasó szerzők/művek (hatástörténet) és kritikáik, értelmezéseik (befogadástörténet, recepcióesztétika) időbelisége és időlegessége az irodalom belső, önmagából történő magyarázatának lehetőségét hordozza. Baka István életművének is jellemzője, hogy az ő alkotásai mikor és milyen szépirodalmi szövegek hatására (is) születtek, hiszen az irodalmat a nyelv, a szöveg-univerzum háttérsugárzása és a szerző együttesen írja. Továbbá, hogy az ő művei (is) mikor, mennyi és milyen minőségű (szépirodalmi és kritikai/szakirodalmi) szövegeket generálnak. Ezek milyen témákat és motívumokat emelnek ki az életműből, hogyan értelmezik azokat. Melyeket tekintik a kortárs vagy a későbbi alkotók relevánsaknak, a gének mintájára kulturális mémeknek, olyan erős üzeneteknek, amelyek kiemelésre, megőrzésre és újraírásra érdemesek, vagy továbbgondolhatók, vagyis önmaguk többszintű és polifon ismétlődését indukálják. Egy-egy a baráttól, a pályatárstól búcsúzó és a fiatalságot nosztalgizáló emlékvess, vagy a költő néhány motívumát megidéző és értelmező szépirodalmi szöveg még nem jelenti feltétlenül a szerző hatástörténeti kanonizációját, de fontos lehet az életmű immanens értékelésben, megértésében és recepciójában. Így célszerűnek és módszertanilag produktívnak ígérkezik a szépirodalom hatástörténeti szempontjából feltárni az életmű legfontosabb témá-

¹ Heidegger, Martin: Előszó a második kiadáshoz, 7–8. p., 8. p., In Heidegger: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*, (Ford.: Szabó Csaba), Latin Betűk, Debrecen, 1998., 220. p.

² Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet* (Ford.: Hidas Zoltán), Atlantisz, Bp., 313. p., 49. p.

³ Heidegger, Martin: Hölderlin és a költészet lényege, (1936), 35–51. p., 43. p. In Heidegger: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*, (Ford.: Szabó Csaba), Latin Betűk, Debrecen, 1998., 220. p.

it, motívumait, és kísérletet tenni az „eredeti” és az „újraírt” mű értékelésére is.⁴ Alapvető forrásként a hivatkozott és nyomtatott anyagon kívül a Baka István Alapítvány honlapját használtam (www.baka.hu), amely sokrétűen gondozza az életművet, így – a művek és az egyéb bibliográfiák mellett – összegyűjtötte a Baka Istvánnak ajánlott vagy róla (is) szóló szépirodalmi művek listáját. Ezekből emeltem ki a műfaji és terjedelmi korlátoknak engedelmességgel a legrelevánsabb szövegeket. Elemzésük szándékom szerint néhány adalékkal hozzájárulhat az életművet a világ- és a magyar irodalom szövegüniverzumában vizsgáló összehasonlító⁵, vagy a motívumokat áttekintő⁶, illetve a kötetkompozíciót a recepcióesztétika módszerével vizsgáló⁷, továbbá az egyéb szempontokat érvényesítő kutatási irányokhoz.⁸

Ezeket áttekintve megállapíthatjuk, hogy az életmű tematikai sokszínűségének alapja a nemzet, a magyarság sorsa iránti aggodalom, amelynek jelenléte az életműben folyamatos, noha nem azonos hangsúlyokkal. A másik csomópont a szerepversek kérdése, hiszen Baka István sokféle alakváltozatban alkotott. A harmadik csoport pedig a halálhoz mért lét és az istenhíány metafizikájának poétikáját megteremtő nagy gondolati költeményeket tartalmazza. Ezek háttérben a meghatározó fordítások, illetve prózai és drámai művek is állnak. A témák természetesen nem különíthetők el élesen, hiszen áthatják az életmű egészét, szorosan összefonódnak az egyes darabokban. Éppen összetettségükkel, a szövegek grammatikai, stilisztikai, retorikai, verstani, képi- és gondolati megformáltságának komplexitásával érik el céljukat: a rendkívüli sűrítettség, a tömörített teljesség, (számítástechnikai metaforával a LÉT.ZIP), a poétizált igazság, a heideggeri értelemben vett (f)elfedtettség esztétikai hatását.⁹

„szűkölünk csak Európa / küszöbeitől elvert kutyák” (Döbling, 1983)

„Vesztett országát siratja / – hogy Európából kiverten / vonítja a fogyó holdat –, / istenes fohásza-átka.”¹⁰ Magyarság és Európa viszonya alapvető motívuma Baka költészetének, amely néhány előkészítő szöveg után hangsúlyosan és alapformájában az életmű első korszakát betetőző *Döbling* (1983) című vers negyedik részében jelenik meg. Ezekben Széchenyi/Liszt/Baka Magyarországnak állandósuló történelmi sorsallegóriája: „szűkölünk csak Európa / küszöbeitől elvert kutyák”. Ennek egyik előzménye a *Körvadászat* (1976) „Európa térképe: vérfolt-fővárosok, / szájukat nyitják – csontokkal fehérülő lövészárkokat.” Ahol a vad a lírai én és Magyarország jelképe, az utolsó sor pedig a válogatott kötet címeként kiemelt jelentőségűvé emelkedik: *Égtájak célkeresztjén* (1990). Így érti ezt Határ Győző is szép értékelő és em-

⁴ Vö.: Németh Zoltán: Párhuzamos líratörténetek, In *Égtájak célkeresztjén* Tiszatáj, Szeged, 2006. 111–122. p.

⁵ Fried István: *Árnyak közt mulandó árny*, Tiszatáj, Szeged, 1999., 205. p.

⁶ Nagy Gábor: *„...legyek versedben asszonánc”*, Kossuth, Debrecen, 2001, 305 p.

⁷ Borsodi L. László: *Metaforikus versbeszéd, szerepjáték és ciklusképzés Baka István költészetében*, PhD értekezés, Szeged, 2015., <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2789/1/Borsodi%20Laszlo%20-%20Baka-disszertacio.pdf>, 2016. 02. 27.

⁸ Árpás Károly-Varga Magdolna: Kettős tükörben, Szekszárd, 1998, 366. p., *Égtájak célkeresztjén. Tanulmányok Baka István műveiről*, (Szerk.: Bombitz Attila.), Tiszatáj, Szeged, 2006. 226 p.

⁹ Heidegger: *A műalkotás eredete* (Ford.: Bacsó Béla), Európa, Bp., 1988. 145 p. passim

¹⁰ B. Kiss Tamás: *Csillaga a hűtlen Isten. Baka Istvánnak* (Döbling). 1986. [Vers.] = B. Kiss Tamás: facebook-bejegyzés, 2010. december 21. (A *-gal jelölt hivatkozások helye: <http://www.baka.hu/baka-istvannak-ajanlott-vagy-rola-is-szolo-szepirodalmi-muvek>, 2016. február 21.)

lékező versében: „van életműved mely életre vált / (...) s te nyílzáporban mint Szent Sebestyén / feltárlasz égtájak célkeresztjén”¹¹ (Kiemelés tőlem.) Nem véletlen, hogy Baka a *Beavatások* című prózakötetben megadja elbeszéléseinek lírai előszövegeit¹², mert a motívum hangsúlyosan szerepel a *Vasárnap délutánban*, amely epikai műveinek állandó jellemzőjeként, több szinten játszódik. A cselekmény egyszerre fantasztikus elemekkel átszőtt transzcendens teremtéstörténet és a jelen történelembe ágyazott parabolája. A történelem Isten és az Ördög (itt a céllövöldés, a *Transzcendens etűd*ben a léggömbárus) sakkjátszmájának eredője, hasonlóan Bergman *Hetedik pecsét* (1957) című filmjéhez, ahol a Halál és a Lovag sakkozik. Hunfalvy és Magyary, vagyis Hunor és Magor Arany János *Regéjéből* a csodaszarvast hajkurászó elkorcsosult pártkáderek, az Angyalok Tanácsa pedig a létező szocializmus modellje. Róth/Ménrót elvtárs Roth Manó, a hagyomány szerint Rákosi Mátyás gúnyneve, aki új honalapítást hirdetett a rendszer önmítoszában, a „toronyház” a kommunizmus Babel tornya, a baleset pedig 1956 forradalma. A csodaszarvas Magyarország jelképe, amely minden korban az aktuális (európai és/vagy magyar) vadászok égtájainak célkeresztjében áll a kilövéstől fenyegetetten, és éppen ezért „a kokárda a lólap közepe.” (*Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban*, 1980)¹³ „Róth, illetve ahogy királyi tartása miatt a háta mögött nevezték: Ménrót elvtárs hajdanán maga is híres vadász volt, de mióta egy sajnálatos baleset következtében elvesztette a szeme világát – tisztítás közben elsült a vaddisznósöréttel töltött fegyvere – erről a szenvedélyről le kellett mondania.”¹⁴

A másik előzmény *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* (1980) „én szegény hazám. / Bemuzsikáltak az Európa / Grand Hotelbe, s nem vettem észre, hogy / neked a konyhán terítettek.” Liszt és Séner szenvedélyesen vitatkoznak magyarságról és európaiságról a *Szekszárdi mise* (1984) című kisregényben is. Séner bírálja Lisztet, miért nem lett igazából magyarrá, csak romantikus pózokban volt az, még a nyelvet sem tanulta meg. Séner legalább „rendes asszimiláns”, német-horvát származású dalárdavezető, mert a reformkorban vonzó volt magyarnak lenni, emelkedést jelentett, de 1867 után már nem szerette a beolvadókat, mert érdekvezéreltek lettek. Ahogyan Németh László írja: „1850 és 1880 közt a magyarság nem harminc évet, hanem három századot öregedett. Öregedett – bonyolultabb lett és gonoszabb. Megvalósította Széchenyi reformjait, és kiirtotta magából Széchenyi szellemét.”¹⁵ Liszt fájdalmas vallomása: „Őn otthon érezhette magát e hazában, ahol én mindig csak díszvendég voltam (...) De nekik a német Liszt mellett legföljebb még a cigány Liszt kellett, a magyarral már nem tudtak mit kezdeni, mint ahogy saját, igazán vállalni nem tudott magyarságukkal sem.”¹⁶ Veress Miklós is a *Döblinget* írja tovább, nem hivatkozik rá közvetlenül, de tartalmában a magyarság- és Európa-motívumot folytatja, amelyben kétségbeesett történelmi, politikai reménytelenségének ad hangot. Széchenyi/Baka vallomását: „Magyarország nincs többé

¹¹ Sztélék, obeliszkek. (Baka István halálhírére.) [Vers.] = *Kortárs*, 1995. december. 17. p.*

¹² Baka István: *Beavatások*, Pannon Könyvkiadó, Budapest, 1991.*

¹³ Ebből veszi a mottót és Bakát hős görög katonaként búcsúztatja hexameterekben: Bordás Sándor: Homérosz apokrif. [Vers.] = *Tiszatáj*, 1996. szeptember. 125–126. p.*

¹⁴ Baka István: *Vasárnap délután*, In *Szekszárdi mise*, Szépirodalmi, Bp., 1984. 9–10.p.

¹⁵ Németh László: A Nyugat elődei In *A minőség forradalma – Kisebbségben*, Püski, Bp. 1992, 1999, 418. p., http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000010998&secId=0000996220&mode=html#Nemeth_Laszlo-A_minoseg_forradalma-Kisebbségben-01280, 2016.02. 28.

¹⁶ Baka István: *Szekszárdi mise*, Szépirodalmi, Bp., 1984. 69–71. p. passim

már csak bennem él”, kiterjeszti Európára is. „Nincs Európa – csak egy Nagy Zsilett / mely guillotiniilag rozsdállt sokáig / a végső nyisszre: (...) szememre gurít nemleges Segesvár / felől Pehotnij baka obulust”¹⁷ Európa a magyarság számára mindig a vágyott, elérni kívánt eszmény, amelyben azonban folyamatosan csalódnia kell. E kétértékűség, a *Kelet Népe* nyugaton és *Nyugat* folyóiratban, „a Komp-ország”-lét az oka a folyamatosan frusztrált és traumatizált, szorongásosan beteg nemzettudatnak. Ady Párizsa az utódoknak nemcsak a Bakonyt és a Hotel Pimodánt, hanem a Trianon palota nyaktilóját is jelentette, amely lefejezte a történelmi Magyarországot. A mindenkori politika állandóan emelkedésről és új reményekről beszél, de a művészi tapasztalat a folyamatos és visszafordíthatatlan süllyedést és pusztulást érzékeli, mintha csak *Az Apokalipszis szakácskönyvéből* I-III. (1990–1992) „főznének” neki. Nem véletlen, hogy a motívum utolsó, kiemelt pozíciójú előfordulása a gyűjteményes kötet záró darabja. „Itt minden egy hetes a forradalmak / és a szerelmek is eldobható / papírszembkendő ez az ország / beléfújják szerencsésebb hatalmak / a finnyás Európa minden mocskát / s lucsoz az is mi még eladható” (...) // országnak ország még hazának árnyék / itt rég nem halni itt túlélni kell” (*Üzenet Új-Huligániából*, Határ Győzőnek, 1995). Bordás Sándor ezt írja tovább *Himnusz- és Szózat*-allúziókkal, az előszöveghez illeszkedő nemzetien ironikus pesszimizmussal: „s kínt nem enyhít emigréns-kesergő”¹⁸

„Hazámba bújosom hazámból.” (*Változatok egy kuruc dalra II*, 1974)

Nagy Gábor *Ráolvasása* a költő betegsége ellen irányul, „Ki hazátlanul is hú maradt a hazához, / milyen égi bíró, aki téged elátkoz?”¹⁹, de tartalmazza a másik fontos toposzt, amelyben mintegy nemzeti minimumként állandósul a bújosás, a „nem lelé / Honját a hazában” motívuma. „Édes Hazám, ki bűne, / hogy Benned nem maradtam? // Havas táj vicsorít rám, / bújosdni kell halálra. / Bércek szaggatta kendő / Magyarország határa.” (*Változatok egy kuruc dalra I*, 1973), A Rimbaud-allúzió Petőfit idézi. „Hazámmá rothadok – ki engem / meztagad, őt tagadja meg.” (*Petőfi*, 1973),²⁰ „ugy bolyong cél ’s törvény nélkül a hazátlan, (...)’s nem ritkán önkezivel végzi örömtelen éltét.” (Széchenyi István: *Hitel*, 1830) „körülnezhettek Döbling ez vagy Magyarország / vagy a Döbling-Magyarország-Pokol” (*Döbling*, 1983). Baka költészetének, mint látható, különösen 1990-ig, egyik legfontosabb kulcsszava a haza, a nemzet,

¹⁷ Veress Miklós: Arany-obulus. bakapistának. [Vers.] = *Tiszatáj*, 1995. szeptember. 5-6. p.*

¹⁸ Bordás Sándor: Emigráns kesergő. (szonett-kísértet). Baka Istvánnak Új-Huligániába. = *Pompeji*, 1997. 1. sz. 63. p.*

¹⁹ Nagy Gábor: Ráolvasás [Vers.] = *Hitel*, 1995. március. 25. p.*

²⁰ Tizenháromszor fordul elő a motívum: „Végigver rajtad, erdő, / végigver rajtad, szerelmem, / szorongásom, hazám.” (Végigver rajtad, 1970) „Hogy hozzámvényt Magyarország! / Erdők, fák, falvak, emberek.” (Vörösmarty. 1850, I, 1972) „Magyarország határait / ránk rajzolták a sebhelyek.” (Végvári dal, 1975), „Tudom, hazám is méltán / nem fogadott fiának, / bár cinkosa lehettem, / mint folyondár a rácsnak.” (Gyóntatói fehérség, 1973) „Elbújtatja az anyanyelv / szerzetesköntöse hazánkat.” (Bolgárok, 1974) „Évszázadok kalászaiból / kipergő népek sorsa sorsunk? / Ringunk a szél bölcsődalában... / Holnap ki tudja már, ki voltunk? // Asszonyaink párnára, ingre / mentik a szűkülő hazát:” (Székelyek, 1974) „Tenyeremmé szűkült hazám, / hazámmá tágult tenyered.” (A Jantra hídján, 1974) „Térképed nincs igazabb nálam, / belém vagy írva, Magyarország.” (Háborús téli éjszaka, 1977) „Balsillagom, te szárazon csikorgó / homokszem Isten fogai között / hová rohansz a kristályhéju, forgó / szférákon át, mint földi üldözött, / kitől házat, hazát és anyanyelvet / elvettek,” (Balsillagzat, Liszt Ferenc: Unstern, Sinistre, Disastro, 1986).

Magyarország, amit a paródia is alátámaszt Karinthy Frigyes Ady-evokációját idézve. „hazám felém se köp: eriggy”²¹ Ezzel a mintaadó elődök, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady tradíciójába illeszkedve folytatja a megszenvedett, nagy hagyománnyal rendelkező toposzt, a „Querela Hungariae”-t.²² Oláh András szerint a magyarság Kőműves Kelemenné, a befalazott asszony sokat szenvedő unokája. „csonkká zúzott ujjunk kereszt / Déva romos bástyafokán”²³ Lászlóffy Aladár²⁴ és Pintér Lajos²⁵ is a szegedi, nemzeti költőt idézi, miképpen Markó Béla²⁶ a felejtés erdélyi keserűségét panaszolja. Érzékelésük szerint ezen a tájon mintha mindig „A magyar nép zivataros századai” lennének, itt valamiért mindig ugyanaz van, soha nem tud jobb lenni, hiszen bujdosni kényszerült – többek között – Janus Pannonius, Balassi Bálint, a névtelen protestáns prédikátorok, Szenci Molnár Albert, II. Rákóczi Ferenc, a kurucok, és kései utódként Ady Endre is. És sajátos módon szerepverseibe bujdosik Baka is.

„A labirintus én vagyok” (*Thészeusz*, 1989)

Az álarcok mögé bujdosás egyik oka politikai, a másik poétikai. Az érvényes megszólalás miatt kell rejtőzködni, hiszen a múltba szabad menekülni, ott megengedett a panaszos hang, míg a jelenben – különösen a hetvenes években – tiltott, noha nyilvánvaló volt, hogy ilyen „olcsó trükkel” nem lehet kijátszani a hivatalosan nem létező, de a gyakorlatban nagyon is működő cenzúrát. A hetvenes években az alkotó értelmiségi lét szinte lehetetlen, a tiltott és a túrt határán mozog, ebben őrlődik, ugyanakkor ez belső tartást, fegyelmet és a fontosság tudatát is eredményezi. Baka és nemzedéktársai közül is többen, illetve az előtte járó nemzedékek tagjai (Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Nagy László, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor, Buda Ferenc, Nagy Gáspár, Utassy József) felismerik és vallják is a nemzeti értékek szükségességét. Ez különösen fontos ellensúly volt a hivatalosan hirdetett és kötelező, nemzetfelejtő internacionalizmussal szemben, amely természetesen nem a valódi nemzetek közötti közösséget, hanem a nemzeti tudat módszeres kiirtását célozta elsődlegesen: „a kokárda a lólap közepe”²⁷ A másik ok poétikai. Baka István mondandóját és verseszményét korszerűtlennek érzik²⁸, ezért rejtőzik el a múltba és/vagy mások arcai mögé, hogy igazából felfedje azt.²⁹ Baka István XIX. századi alkat. Nem véletlen, hogy Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Garay János

²¹ Reményi József Tamás-Tarján Tamás: Sűrű ápor. [versparódia] = R. J. T.-T. T.: *Susztermatt*. Lakitelek, 1998, Antológia Kiadó. 38. p.*

²² Imre Mihály: „Magyarország panasza”. *A Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában*, Debrecen, 1995 [1996], 331 p.

²³ Oláh András: a befalazott asszony unokái. [Vers.] = In: O. A.: *Álarc a csönd*. Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc, 1997.*

²⁴ Lászlóffy Aladár: Szeged felől jön egy halász. = *Tiszatáj*, 2003. augusztus. 42. p.*

²⁵ Pintér Lajos: Atlantisz. [Vers.] = *Székelyföld*, 2007. november.*

²⁶ Markó Béla: Delikát. = *Élet és Irodalom*, 2012. április 13.*

²⁷ Lásd korábban, i.m.

²⁸ „Legendásítani kellett a költészetét, ami borzalmasan kötöttnek és görcsösnek tűnt fel számunkra, rugdalódzó költőtanoncok számára akkoriban, mert mi már az avantgárd ízeket éreztük meg a nyelvünk alatt.” Zalán Tibor: Baka István utóbbi tíz éve. = *Tiszatáj*, 2006. január. 48–51. p., (49. p.)* Ezt nyilván Baka is érezte és tudta.

²⁹ „Akkor vagyok a legszemélyesebb, ha álarcot veszek föl” Beszélgetés Baka Istvánnal. [Vecsernyés Imre.] = *Tiszatáj*, 1985. október. 29–33. p.*

Háryja és gróf Széchenyi István, Liszt Ferenc korában érzi igazán otthon magát, elsősorban róluk ír verset, prózát és drámát is. Legfeljebb a XX. első feléig merészkedik: Ady Endre, Ady révén Dózsa György és a kurucok, Mahler és József Attila, majd Kormos István Yorickja mellett a fordítás révén (is) megismert kortárs oroszok és az antik mitológia személyei lesznek ihletadói. A korszerűség bizonytalan fogalom, nehezen eldönthető, mi, miért és különösen mikortól lesz korszerű vagy éppen elavult, és ki mondja meg, hol húzódik a korszakküszöb, amelyben orra lehet bukni.³⁰ A korszakküszöb utólag nyilván megállapítható, szabályszerűség tapintható ki az irodalmi folyamat immanens alakulástörténetében, de hiba lenne ezt megtenni egyedüli esztétikai mércének, hiszen ez a heideggeri értelemben vett vulgáris jellegű fejlődéskényszert róna az alkotókra. Ilyen értelemben például Villon költészete nem lenne értékes, mert már az érett reneszánsz korszakában alkotott középkori világgéppel. Van-e korszakok fölött álló immanens esztétikai mérce?

A szerepversek közül a legerősebb mémmek a Sztjepán Pehotnij-ciklus bizonyult, mert eddig ez írta elő legtöbbször önmaga ismétlődését. A próteuszi alkutú Kovács András Ferencet az alakváltás variációs mimézisére ösztönözte, így ő is megalkotta saját orosz „eredetijét”, akinek ő a „fordítója”. A fikció szerint „fordítottam Andrej Preobrazsenszkij moszkvai közlése alapján.”³¹ A név részben azonos egy orosz nemzetiségű bolsevik gazdaságpolitikussal,³² a „költőé” pedig Csehov *Ványa bácsijának* orvosáéval. Asztrov/KAF *Levél barátaimhoz* című versében Pehotnij/Bakát szólítja meg. „Kedves Pehotnij! Kedves Nyezvanov!³³ [hívatlan] (...) // Nem is levél – leláncolt hír, hasonlat, / Vers ez, Sztjepan... Oly téma, Nyezvanov, / Mi bárkivel megeshetik... Ma... Holnap. / Én úgy vagyok, hogy néha nem vagyok...”³⁴ Az utolsó sor igazolja, hogy a költészet szó szerint létalapítás, amely még akkor is igaz, ha itt paradox módon éppen a halált, a hívatlant alapítja, szólítja meg. Hiszen a fiktív költőt pusztán a megköltött hozza létre, csak addig van, ameddig a szavakban létezik, írják és olvassák, így létmódja ideális, miképpen Baka is felszólítja megrendítő búcsúversében az olvasókat, hogy keltsék fizikai halála után is életre, hogy lehessen tisztán metafizikai létező. „jó volna lenni még talán de / mit is tegyek ha nem lehet / a szótáradba írj be s néha / lapozz föl engem és leszek” (*Csak a szavak*, 1994) E szöveg erejét mutatja, hogy Bogdán László egy héttel a költő halála után írt versébe illeszti ezt a négy sort.³⁵ Ugyancsak ezt és a *Gecsemánét* idézi Devecseri Zoltán is *Kései töredék – Baka Istvánért* – „botló töredékek csak szavak maradtak.”³⁶ Legutóbb

³⁰ Vö.: *"Mint gondolatjel, vízszintes a tested". Tanulmányok József Attiláról.* Kortárs, Bp. 2005., 227. p. passim

³¹ Kovács András Ferenc: Alekszej Asztrov versei. Fordítottam Andrej Preobrazsenszkij moszkvai közlése alapján. = *Jelenkor*, 1995. március. 195–197. p.*

³² https://hu.wikipedia.org/wiki/Jevgenij_Alekszejevics_Preobrazsenszkij, (1886–1937), 2016. február 23.

³³ Vö.: Dosztojevszkij töredékben marad regényének címe: *Nyetocska Nyezvanová* (1849). Kovács András Ferenc: *Nyezvanovhoz* címmel is ír verset. Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatékából (Baka István emlékének) = *Tiszatáj*, 2010. december. 7. p.*

³⁴ Kovács András Ferenc Alekszej Asztrov versei, két ciklusban, és „életrajza” is itt olvasható, <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=15710&secId=1155592&limit=10&pageSet=1>, 2016. február 23.

³⁵ Bogdán László: Orosz ábrándok. Sztjepan Pehotnijnak az elágazó ösvények kertjébe. [Vers.] = *Tiszatáj*, 1996. szeptember. 127–128. p.*

³⁶ Devecseri Zoltán: *Kései töredék.* [Vers.] = *Ambrózia*, 2011. 4. sz.*

Tandori Dezső – többek között – ezekre is utal: „kéred, beléd-lapoznánk. (...) csak minden semmi-egyre megy. / És verssorok a bordák.”³⁷ Kovács András Ferenc a *Búcsú barátaimtól* és a *Változatok egy orosz témára* című verseket is alludálja. „Én az vagyok, ki nincsen is talán;” Ő több és többféle versben is emlékezik és megidézi Pehotnij/Baka alakját és poétikáját. Először az orosz kódot írja tovább, de más, Pilinszky-utalások is feltűnnek a szövegben, az utolsó sor a *Halak a hálóban* travesztíája. A vers keretes, a Baka által kedvelt módon a zárolat a felütés variációs ismétlése, amelyben a műtetre utal, és a halálra. Asztrov is sokféle élt, mint Pehotnij előképei, Hodaszevics, Brodskij, akiknek – többek között – Baka valódi fordítója volt. Kovács András Ferenc kitalálja a maga orosz alteregóját (KAF/Asztrov), hogy ő is tudjon „oroszul” költeni, és megírhasa tisztelete és emlékezete jeléül Baka/Pehotnij halálát, benne néhány Baka-motívummal az angyalhad mellett: „Mennybeli mütők asztalán / (...) Kerub tálal föl majd ijedten / Hatalmas úrnek asztalán.”³⁸ A másikban az anaforás versszakkezetek emlékeztetnek Bakára, aki kedvelte ezt a formát. „Ahogy a kéz / Betelt pohár / Az éjben / Alszik a fény / A félelem / Van ébren / Mindenki más / Akárki más / Te még nem”³⁹

Kovács András Ferenc *Szegedi költők* című verséhez Juhász Gyula *Dózsa utánjából* választott mottót: „Fekete éj bakacsinja, / Bíbor lesz majd a palástod!” Játékosan, a szóban a szó anagrammájával fölismeri KAF Juhász Gyulában Baka Istvánt, aki *bakacsin*, vagyis az éjszaka metaforájaként a fekete posztóval letakart ravatal, amely immár égi is. Úgy akad rá KAF erre a sorra, akár Baka a saját halálára, mint bogáncs a ruhára, hogy a reggel bíbora, a napfelkelte szép legyen, vagyis Baka Ady ős Kajánjaként térhessen vissza KAF-ban és KAF-által, hogy „KAF-a” legyen. „Miként tenéletedre / Akad rá tenhalálad. / Akár bogáncs / Viseltes készruhára. / Akár bogáncs / Rongyolt égi bakacsinra – / Úgy akad rád ama másod... / Fekete éj, Baka Pista, / Bíbor lesz, láng a palástod!”⁴⁰

Nagy Gábor Pehotnij/Baka-motívumokkal megírt szép, búcsúzó *Elkészt levele*, amit a költő halála napján írt, felidézi és folytatja az *Egy csepp méz*, *A szigetekre szánon* és a *Változatok egy orosz témára* létfilozófia költeményeit. „Egyedül méz a szigetekre szánon. / Kitépve lóg a fény-infúzió / a semmibe.”⁴¹ Tolnai Ottó versének első címe *In memoriam Baka István*⁴² volt, de kötetében *Aranyikonra*⁴³ változtatta, így a címet és Baka/Pehotnij költészetének motívumait a megidézett szerző legkedveltebb trópusává, mintegy saját, szent festményévé, *szóképévé* metaforizálta: oroszvers, angyalhúgyszag. „Ám valami csillan a ladikban (akárha szíved, / Raskolnyikov kabát alá rejtett baltája): / aranyikonon csempésznek át a túlvilágra.” Sokan és többnyire jó verseket írtak Pehotnij/Baka modorában és hatására. Látható, ez a szerep a legalkalmasabb a folytatásra, így a Baka-emlékezet legerősebb kulturális kódjaként

³⁷ Tandori Dezső: Újratörés. = *Tiszatáj*, 2015. szeptember. 3-4. p.*

³⁸ Kovács András Ferenc: Alekszej Asztrov töredéke. (In memoriam B.I.) [Vers.] = *Forrás*, 1996. május. 38–39. p.*

³⁹ Kovács András Ferenc: Szytepan Pehotnij emlékére. [Vers.] = *Forrás*, 1996. május. 39. p.*

⁴⁰ Kovács András Ferenc: Szegedi költők. [Vers.] = *Tiszatáj*, 1997. március. 14. p.*

⁴¹ Nagy Gábor: Elkészt levél. [Vers.] = *Tiszatáj*, 1995. november. 33. p.*

⁴² Tolnai Ottó: In memoriam Baka István. [Vers.] = *Jelenkor*, 1995. november. 920. p.*

⁴³ Tolnai Ottó: Aranyikon, in memoriam Baka István, In *Balkáni babér*, Pécs, 2001., 41. p. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=716&secId=66405&limit=10&pageSet=1>, 2016. február 25.

íródik és terjed tovább a szöveg univerzumban, egyre erősebb mémmé válik, és remélhetőleg tovább gazdagodik.

Nagy Gáspár⁴⁴, Petri Csathó Ferenc⁴⁵, Szepesi Attila,⁴⁶ Plugor Magor⁴⁷ életképeket, emlékeket idéznek fel. Gömöri György azt, amikor Zalán Tiborral együtt meglátogatták Szegeden, és nagyra értékeli költői és fordítói teljesítményét is, hiszen a politikai okokból nehezen hozzáférhető és igazán értékes orosz költészetet szólaltatta meg. „az írás közlegénye voltál aki kitanult / minden fegyvernemet s lett mesterlövészé / és inkognitóban (ámde igazából) / kapitánnyá”⁴⁸ Kiss Benedek „tündér baká”-nak nevezi, árnyaltan jellemzi és értékeli költészetét. „Éneket úgy még, magyarul, kevesen tudtak, / ahogy – lépdelvén balsorsod felé – te fűjtad.” Fölsorolja és értelmezi kettősségeit: istentagadó istenességét, hitetlenül keresztény természetközeli panteizmusát, dialektikus és platonikus fűsziszét és Istenhiányos metafizikáját. „Istent daloltad – hová is fordulhat rendőr fia? / Így született, pokolban, mennyei harmónia. // S elcsitulsz csermelyekben, folyásban, patakparton. / Szeged, Szekszárd fölött te szállsz le, nem a mákonyos / alkony.”⁴⁹ Jenei Gyula is Sztjepan Pehotnij emlékét írja tovább a Baka által is kedvelt jambikus és keretes szerkezetű szonettben, erős orosz fényekkel festett báli hangulattal. „amíg lehet, mazurka szól, s a kép- / en, mit tükör mutat, mosoly szalad: / a pilanlat a gyöngye fénybe fagy.”⁵⁰

A fiatalabbak is folytatják a múlt teremtését, írásaikkal őrzik és alakítják annak Baka-szeletét. Orcsik Roland Pehotnijra és Yorick-ra is emlékezik azok saját múltjának jövőjében, amely egyben utalásain keresztül újabb hipertextuális linkeket nyit a mindenkori mostban megjelenő múltra. Vajon hányszor, hány idézetben támadt már föl Lázár a halottaiból? „Feltámasztása után / Lázár sem panaszkodott.”⁵¹ A másik versben *Yorick grimaszját* ölti magára, már a vers címe is szóvicc, tobzódik a nyelvi megelőzőtségekben, és Baka kedvelt versformájának mintájára szonettben írja tovább a leghíresebb koponya történetét. Talán nincs még egy halott, akit ennyit beszéltek volna a halála után. Kormos István ötletes Yorick-mémjét Baka írja tovább tragikusan és megrendítő erővel. Itt szerepel először versben utalás betegségére, és itt érzékelhető először a tragikus iróniát és a fogalmibb költészetet előtérbe helyező hangnembeli fordulat is. „de beleimben a halál lakik már / hol itt hol ott bukkan fel bújócskázik még velem / vesém herém is működik s csak nagynéha tiltakozik a májam / igaz gyakorta véresem szarok de ez nem tartozik rád” (*Tíz év múlva, Yorick negyedik monológja*, 1990) Orcsik Roland minderre reflektáló verse utolsó sorának sírgödöréből egy Pilinszky-

⁴⁴ Nagy Gáspár: Őszi levél a költők ablakából. = *Tiszatáj*, 2005. december. 11-16. p.*

⁴⁵ Petri Csathó Ferenc: Borozgatunk Bakával. [Vers.] = P. Cs. F.: *Kódoboz*. Szeged, 2003, Tiszatáj Alapítvány. 180. p.*

⁴⁶ Szepesi Attila: Sigilla. = *Kortárs*, 1996. március. 65. p., Plakett. [Vers.] = *Tiszatáj*, 1997. március. 10. p.*

⁴⁷ Plugor Magor: Csendben élek. Sz. Pehotnijnak. [Vers.] = *Tiszatáj*, 1996. szeptember. 124. p.*

⁴⁸ Gömöri György: Elkéssett tisztelgés. [Vers.] = *Szivárvány*, 1996. december, 3. sz. december, 50. sz. 103. p.*

⁴⁹ Kiss Benedek: Tündér Baka. = *Forrás*, 2005. 2.sz. 15. p.*

⁵⁰ Jenei Gyula: Farsang. Sztjepan Pehotnij emlékének. [Vers.] = *Mozgó Világ*, 2002. 9. sz.*

⁵¹ Orcsik Roland: No problem [Vers.] = *Új Forrás*, 2003/1. 28. p.*

sortörédék kacsint ki. „Fújok rá, ön-gyújtóként élesztem / magam, szikrák pattan, fel-fel-villan az üres árok.”⁵²

Tőzsér Árpád új műfajnak látszó – versértelmező versével – az egyik legjobb, mert tragikus ironikus Baka/*Yorick arsch poeticáját* (1990) idézi meg: „Anus-arcú időkben írom én”. Továbbírása méltó a minta kétségbeesett fekete humorához. „megtöröten / felnéztem a csilagos semmibe: / rám süttött a hold, a gúnyos Luna / félszeme vagy talán az ánusza.”⁵³ Kollár Árpád posztmodern szövegében virtualizálódik és disszeminálódik (érezhető, ahogy szóródik a szerző neve és jelentése) Yorick és Pehotnij, de a szerepversek vonalkódjának referenciája a mélyszerkezet hipertextjében önreflexíven autopoietikus: íme, egy ember, aki azonos önmagával. „virtuállá lett pehotnij / bár s az iker ál-arc yorick / számkódokban baka istván / költőnk orra disszeminált”⁵⁴ Kollár Árpád Baka stílusában, erősen metaforikus képalkotással egyik leggyakoribb motívumát, az angyalt idézi és értelmezi, és azon évődik, van-e valahol Baka a halálban, minden kételye ellenére, és mit látnak az égből az angyalok. „velünk vagy nélkülünk, az angyalok / kezében úgyis elvérzik az ég.”⁵⁵ Kis Pál István jó versében Baka *Én itt vagyok* című költeményének hangját idézi, és értelmezi szerepeiből Yorick, Pehotnij és Hány alakját, amelynek centrumában az eredeti szöveg itt másra értett létkérdése áll, amely mindkét helyen anaforaként szervezi a versek retorikai szerkezetet. A kérdés magában rejt a válasz lehetetlenségét, a lét és a semmi érintkező ürességét. „Én itt vagyok de hol vagy te Uram” (Baka) „Mi itt vagyunk, de hol vagy Te?” (Kis Pál István) A zárlat lehetséges és érvényes választ ad Baka ellentmondásos istenfelfogására. „Hol van, ki megtagadva tudott megkövetni, / s úgy kételkedett imát, ahogy azt még senki?... / Nem követelt, remélt, s míg hinni Őt itt vagyunk / úgy gondolj rá Uram, ahogy mi gondolunk!”⁵⁶

„Isten / csak a lélek légszomja” (*De profundis*, 1982)

Sajó László hosszú, töbttételes *Istenallegóriák*⁵⁷ című verse Baka modorában szól, de allúziói nem őt idézik. A cím azt erősíti, hogy Baka Istene allegória, képes beszéd, metafora, „csak” szó, amelynek jelentése a kontextusból töltődik fel. Baka István névlegesen erősen „istenes” költő, hiszen gyűjteményes kötetében legalább 156 alakalommal szerepel az Uram/Úr/Isten neve. Ehhez a képzetkörhöz szorosan kapcsolódik az angyal-motívum (58 találat), amit a költő egy másik versében értelmez, amelynek alcíme „B. I. verseszfűzetéből”, tehát Sajó Baka-szerepben írja tovább költészetét, méghozzá egyik legerősebb mémjét, az angyalokat. A *Sírkőangyal* Baka temetésekor Isten küldte, akit szerencsésen, kisebb sebesülés árán megmentett az ördög karmaiból, így az egészen a feltámadásig rajta ül, majd utána testét meggyalázza. „szárnya kicsit megpörköldött / mikor isten hátsóudvarán⁵⁸ becserkészte az ördög (...)

⁵² Orcsik Roland: Yorick grimaszokja [Vers.] = *Új Forrás*, 2003/1. 29. p.*

⁵³ Tőzsér Árpád: Endümion. (B. I.) [in: Tanulmányok költőportrékhoz.] = *Kalligram*, 2002. november. 77-87. p.*

⁵⁴ Kollár Árpád: Virtuális poétika: Igazias történet yoricknak és pehotnijnak [Vers] = *Drót*, 2004. 8. [sz.] 8. p.*

⁵⁵ Kollár Árpád: Styepan Pehotnijnak. = *Bárka*, 2006. 2. sz., 73. p.*

⁵⁶ Kis Pál István: Mi itt vagyunk. (Baka István sírjánál 2008. július 26-án). = *Agria*, 2009. tél. 208. p.*

⁵⁷ Sajó László: Istenallegóriák. Baka Istvánnak [Vers.] = *Holmi*, 1996. január. 93-97. p.*

⁵⁸ Ez a szó szerepel Szív Ernő/Darvasi László A berlini fekete füzet, Bakó András 1948-1995, 77-154. p., In *Hogyan csábítsuk el a könyvtáros kisasszonyt?* Jelenkor, Pécs, 1997., 211. p. egy mondatában:

én őrzöm őt vagy ő őriz engem / uram temetőm már így maradunk mi ketten” A paronómázia, a hasonló hangzás szóvicce leplezi le, hogy az úr a temető, a halál angyala, „Baka/Széchenyi” itt is a Sátán magzata lesz, mint a *Döblingben*. „ő pottyantott ide nem az anyám ő a pesztrám”⁵⁹

Szepesi Attila – *A Sátán oltárképei. Bosch-szonettek – hommage a Stephanus Baka*⁶⁰ – kiváló verssel állít emléket pályatársának. A cím oximoronja Baka-motívum, hiszen nála erős elgondolás, hogy a Sátán/Isten valamiképpen egymást erősítik, olykor az istenség sátáni maszkot ölt, az abszolút jó és rossz összekeveredik versben, prózában és drámában is. A latinos névváltozattal Szepesi Attila visszaírja a középkorba Bakát, ezzel rámutat látomásainak eredetére, hiszen másik alapmotívuma a haláltánc⁶¹, a vámpírok éjjeli támadása az élők ellen, a halottak napi rettegés, amely a személyes végítéletet, az egyéni apokalipszist, a halálhoz viszonyuló lét artikulációját teszi lehetővé; mindez a középkori misztika megidézése is a Bakaszöveg univerzumban. Erre mutat rá Szepesi Attila a *Bosch-szonetekkel*, amelyben formai és tartalmi Baka-allúziók vannak: a szonettforma, a jambikus ritmus, a kisciklus építkezése, a menny/pokol felcserélhetőségének és az Isten/Sátán azonosíthatóságának hátborzongató tragikuma, amely erőteljesen megjelenik a *Döbling* című nagy versben. Továbbá az azt előkészítő, illetve abból még később is táplálkozó darabokban. Bosch *Gyönyörök kertje* című festményének lírai értelmezése a vers, amelyet a költő a Baka-líra felől olvas el, Baka-idézeteket fedez föl a középkori festményben. „denevérszárnyak suhognak a holdra. / Nem tudható, angyal vagy sátán lakja / menny és pokol folyton helyet cserél.” Alkalmazza még a vad és vadász, a csiganyál, a „maszka-cserebere” motívumokat, a patkányférgék páرزását, az éjjélkori csontsípón történő játékot a végítéletkor, továbbá a folytonos szerepjátszást. „a teremtés boldond csalimese.”

Kántor Péter emlékverse felidézi Mahlert és a telefonhiányt, ami Bakáék életét sokáig megkeserítette, mint ezt beszélgetéseiből is tudjuk, és Szív/Darvasi is megírta *A berlini fekete füzetben*. Kántor szeretne Bakával beszélgetni, jó lenne, ha felhívná, de tudja, hogy nem lehet, ezért a Wittgenstein-i szállóigét alludálja, „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”. Ez a halál, noha éppen *erről* „beszél” azzal, hogy hallgat, ami azért hatásos, mert indirekt. „Te pedig, most, hogy van telefonod már... / Persze ha nincs kedved, azt is megértem. / Nemso-kára búcsúzik ez az év is. / Tudom, hogy valamiről nem beszéltem.”⁶² Szív Ernő/Darvasi László *A berlini fekete füzet* megrendítően szép tárcafolyamában megírja a halált, barátja elvesztésének fájdalmas gyászát, jellemző anekdotákkal idézi meg Bakó András egyéniségét, haldoklási folyamatának felfoghatatlan hétköznapiságát. „De hiszen csak annyi volt az egész, mint ahogy felsóhajtunk. Annál is kevesebb. Odanéztünk egy emberre, és azt mondjuk, Bakó András. Odanéztünk, és már nem mondunk semmit. És akkor most hol van, ami volt. Kérdezni,

„Szív faltól falig járkal a pankowi kislakásban. Hideg van kint, mint az *Isten hátsóudvarán*, ahol az ítéletre kész lelkek gyülekeznek.” (151–152. p.) Tudatos vagy véletlen intertextualitás? Nem is fontos, a lényeg a képzet ötletessége, amely ismétlődésével bizonyítja erősségét. (Kiemelés tőlem.)

⁵⁹ Sajtó László: Sírköngyal. B. I. versesfüzetéből. = *Holmi*, 1996. 8. sz. 1152. p.*

⁶⁰ Szepesi Attila: *A Sátán oltárképei. Bosch-szonettek – hommage a Stephanus Baka.* = *Forrás*, 1996. május. 28–31. p.*

⁶¹ Szigeti Lajos Sándor: *Dance macabre In „Égtájak célkeresztjén”* Tiszatáj, Szeged, 2006. 77–97. p.

⁶² Kántor Péter: *Levél Baka Pistának.* [Vers.] = *Forrás*, 1996. május. 45–46. p.*

ami nincs?”⁶³ A mottó az írás, a halálírás szándékának kettősségét értelmezi. „Azért fogalmazzunk, hogy nektek könnyebb legyen. (...) Dehogy, dehogy is. Azért írunk, én kicsi fiam, hogy minekünk jobb legyen. Az a szeretet, amit ragozni lehet.” És Szív írói nevének megfelelően szívből jövő szeretetéből állít emléket barátjának. Az írás, a szép szó gyógyítja az olvasókat és az írókat is, segít az értelmi és érzelmi feldolgozásban, mert a művészet a tudománnyal egyenrangú megismerési forma. Ahogyan Kosztolányi fogalmazza. „Tévedés azt hinni, hogy a költő érti az életet, és mint valami tanítómester, elmagyarázza. A költő nem érti az életet, és éppen azért ír, hogy az írással mint tettel, megértse.”⁶⁴ Bakó András (ő nevezte így magát egyik tárcájában)⁶⁵ valósághoz közeli személyéről, értékrendjéről sokat írt már korábban is *A vonal alatt* tárcáiban⁶⁶ (Bakó: 105 előfordulás ebben a műben). Ennek egyik jellemző Bakamotívuma a különböző angyalok szerepeltetése (22 előfordulás), hiszen mindketten sokféle angyalról írnak, akik nagyon is emberiek, gyarlóak, tehát iszonyúak és szépek, ahogyan Ril-kétől eredően Weöres Sándoron, Nagy Lászlón és Kormos Istvánon keresztül Bakó Istvánon át megérkeznek Szív Ernő szövegeibe is.⁶⁷ „Ámbátor – nyomta el a csikket az angyal –, mit jelent az emberi életnek ez a valóban nem igazán kellemes néhány pillanata. A halál.”⁶⁸

Márton László is Bakó angyalait írja tovább, akik a szöveget értelmezik, kritizálják.⁶⁹ A motívum erősségét mutatja, hogy nagyon sok Bakó által (is) indukált szövegben szerepel, további rájátszásokkal együtt, amelyek gyakran őt metaforizálják. „Merre lengtél ép szavakkal / Vagdalkozó minta-angyal.”⁷⁰ Kis Pál István is Bakó-metonímiát ír: a vers beszélője érte imádkozik már halálában, hogy hitetlenségét visszamenőleg is mentse, hátha ő rá tudná venni, hogy kegyelmet, hitet adjon neki, mert Bakó nagy szerepjátékos. „ha dalba kezd, lám ő... mindig a másik...”⁷¹ Nagy Gábor Kosztolányi- és József Attila-i reminiscenciákkal időszembesítő versében felidézi Bakó/Háry János borszerető alakját, pipáját, a nők ölet és az angyalokat. „Látod, így élek, és ki itt él, / arról, Pista, angyali mércével ne ítélj: / eltékozolnunk, mit adtál, segítsél, // és verd csapra mind a fénybordás égi hordót, / hogy ihassunk karcos bika-

⁶³ Szív Ernő/Darvasi László: A berlini fekete füzet, Bakó András 1948–1995, 77–154. p., In *Hogyan csábitsuk el a könyvtáros kisasszonyt?* Jelenkor, Pécs, 1997., 211. p.

⁶⁴ Idézi Vilček Béla: *Az irodalomtudomány „provokációja” – Az irodalmi folyamat*, Eötvös K.-Balassi K., Bp., 1995. 31. p.

⁶⁵ Bakó István: Abszolút absztinencia, Bakó András történeteiből. In Bakó István: *Az idő térképelei*, Jelenkor, Pécs, 1999., 124. p., 120–122. p.

⁶⁶ Szív Ernő: *A vonal alatt*, Szeged, 1994., <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=9429&seclId=868202&limit=10&pageSet=1>, 206. 02. 28.

⁶⁷ Szigeti Lajos Sándor: (De)formáció és (de)mitologizáció. Bakó István angyalainak tündöklése (és bukása?). = [Az első részt ld: *Új Dunatáj*, 1998. 2. sz. 24–39. p.] ; a második rész: *Tiszatáj*, 1998. július. 71–91. p.

⁶⁸ Szív Ernő/Darvasi László: *A vonal alatt*, Délmagyarország, Szeged, 1994., 188 p., 72. p. http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000009429&seclId=0000868202&mode=html#Darvasi_Laszlo-A_vonal_alatt-00110, 2016. február 27. További angyal-szövegek, többek közt, még ezekben is: Darvasi László: A könnyutatványosok legendája. (Regényrészlet). = *Tiszatáj*, 1996. szeptember. 39. p.*; Szív Ernő: Drága Pistám! Levél Bakó Istvánhoz. [Tárcanovella.] = *Délmagyarország*, 2007. október 3. 10. p.*

⁶⁹ Márton László: A leírás angyalai. Bakó István emlékére. = *Tiszatáj*, 1996. szeptember. 17–19. p.*

⁷⁰ Nagy Attila: Szilágyi Domokos, Bakó István, Pilinszky. [Vers(ek).] = *Látó*, 2002. október.*

⁷¹ Kis Pál István: A pisze angyal. (In memoriam Bakó István.) = *Új Dunatáj*, 2005. szeptember. 85. p.*

vért, lány oportót, / székszárdi óvöröst: a lány ölén biborlót – / s kérlek: hagyd, hogy mi fizessek a kontót.”⁷² Eblinger Ferenc szép vallomása is ezt emeli ki. „Az idén áprilisban azonban az Interneten ráakadtam *Angyal* című versére. Ekkor képzeltem el először Baka István angyalát, azt, amelyik nedvedző csikkek és rozsdaszeplős konzervdobozok közt suhan. Ekko-riban már sokat fotóztam. (...) Ez a szimulált valóság, ez az informatikai platonizmus teremt meg számomra egy új világot, ami más lehet.”⁷³ Égi levelezés is folyik az angyalokról, ahova Baka is meghívást kap, különösen *November angyalához* című verse miatt.⁷⁴

Turczy István kiváló verse a teljes életmű elemzését adja, amit teljes joggal „ima-könyvként” definiál, hiszen több mint másfél százszor szerepel benne Isten neve valamilyen alakváltozatban. „Előttem ima-könyve mint Trisztán sebe, nyitva. / Benne Döbling-passió és Gecsemáne-morzsa. / Yorick, Pehotnij, Hány János, Liszt és Ady Endre / együtt, akár a boldogok. Minden *sora: sorsa.*” (Kiemelés tőlem.) Hivatkozik és folytatja az *Átutazóként, Menhir, Egy csepp méz, Búcsú barátaimtól, Siralomház, Én itt vagyok* című Baka-verseket. A felsorolás Baka-kánon is, kiemeli a számára fontos szövegeket. Megfordítja a „Nagyon közel lett a távol” (*Siralomház*, 1994) sort, ami Bakánál a halált jelenti. Turczy számára távolivá lett a korábban közeli Baka, miképpen a halál és az Isten is. „tettegességig fajuló a vágy, hogy őt, Őt / lássuk meg féregfirkán s minden ékezetben.” Versének alcíme *Baka István-áthalás*. Az áthalás/át-hallás allúzió kettős paronomáziája leleplező: miképpen Baka magára vette szerepeit, és verssor(s)aiban *sorsukat sorolta, átélte* alteregóit, ez tekinthető *áthalásnak* is, élte-halta sor(s)ukat is, hiszen tragédiájukat, kínjaikat, és paradox módon halálukat is *átélte*, mert *élt-halt* értük, mint a nyelv mondja és Hölderlin. „Az élet halál, és a halál is élet.”⁷⁵ Baka, ahogyan a *Csak a szavakban* mondta, „már nem maradt más”: tisztán mondattá és csak szóvá változott, amely immáron az összes újraolvasásban és írásban található és folytatódik Turczyval (is), ami nem más, mint Baka utolsó utáni szava, amely visszahangozza és visszahozza őt metafizikai létezőként. „Amíg lassan felmormolod legújabb versedet, / napsugár ver hidat az ébredő Tiszán, / s te a túlpartról egy elismerő csettintéssel / visszasetálsz az utolsó utáni szó jogán.”⁷⁶

Handi Péter Baka *Átutazóként* (1986) című versét írja tovább és újra, mert az eredeti, a mottóként idézett mintaszöveg is nagyon erős. A korábbiaktól eltérő, szokatlan Baka-szöveg ez, alig van benne metafora, noha az éppen ezért hangsúlyos. Vallomásosan realista, sodró lendületű, sok áthajlást tartalmazó én-kiírás: egyetlen, mélylélegzetű kérdő mondat hasonlító szerkezetben. A hajnal halálos, „pirkadattól átvérző üveg- / tető”, már a *Döblingben* is szerepel a motívum. A hétköznapi létezés forogtága és szociológiai keresztmetszete a pokol bugyraival azonos, értelmetlen körforgás és szenvedés a létezés. „s nem jut eszébe küldetés vagy átok / sodorta erre s honnan jött hova / merült miféle múltba otthona”. A vezeklés a születés bűnéért az élet maga a halállal együtt, a teljes létidő, amelyben Isten lesújt vagy megbocsát, de sújtása nem a halál, hanem a szenvedés, a vezeklés, míg a megbocsátás a kegyelem, amely

⁷² Nagy Gábor: Képeslap, odaátra. [Vers.] = N. G.: *Átok, balzsam*. Budapest, 2003, Kortárs Kiadó. 7-8. p., <http://w3.internet.hu/~szaljud/Verse.html#kepeslap>, 2016. 02. 27.

⁷³ Eblinger Ferenc: Az én Bakám. = *Tiszatáj*, 2004. március. 57. p. Fotók is itt.*

⁷⁴ Levelek Takács Zsuzsához. Takács Zsuzsa és Ambrus Judit levélváltása. = *Litera*, 2008. március 21.*

⁷⁵ Hölderlin: Csodás kékségben, (Ford. Szijj Ferenc) In Heidegger: „...költőien lakozik az ember...”, Budapest; Szeged, Pompeji; T-Twins, 1994. 286. p., (281–283. p.)

⁷⁶ Turczy István: Az utolsó utáni szó jogán (Baka István-áthalás). = *Tiszatáj*, 2006. április.*

élni hagy az értelmes halálig, mert akkor az élet is értelmes volt. Itt egyébként, szinte kivételként, nem Sátán az Isten, ahogyan a *Döbling*ben sem. Handi Péter is ezt a létkérdést ismétli meg. „ez a reám mért utaslét / az átszállás kálváriája” (...) „vége lesz-e a végtelennek”, (...) „A pályaudvar kupolája / felszálló fohászokra – hallgat”⁷⁷. Vagyis a folyamatos menésnek, utazásnak nincs célja, értelme, a vonat, Isten és Godot sem jön, a fohász elmegy, de Isten nem hallja, vagy válasza: a csöndje. Ahogyan Heidegger írja. „Ezért a költő gondját csakis ez az egy illeti: félelem nélkül az istentelenség látszata előtt közel maradni Isten hiányához, és a felkészült hiányhoz-való-közelségben mindaddig kitarítani, mígnem a hiányzó Istenhez való közelségből megadatik a kezdeti szó, amely megnevezi a Magasságot.”⁷⁸ Hasonló ehhez Simone Weil allegóriája is: a rabok „kopogtatással érintkeznek egymással. A fal elválasztja őket, de kapcsolatot is teremt közöttük. Így vagyunk mi Istennel. Távollétünk kapcsolódás.”⁷⁹ Baka mintha ezt folytatná. „átkopogok s ha néha jó erőtlén / morzén a válasz meg sem érthetem / ember vagy angyal küldi-e s fogolytárs / vagy láthatatlan rabtartóm üzen” (*De profundis*, 1982) Fekete Vince verse is a *Gecsemáné* és az *Én itt vagyok* címűeket idézi, hogy ő is feltehesse a létre vonatkozó kérdést. Bakát Stig Dagerman svéd drámaíróval (1923–1954) társítja, mert öngyilkos lett, és ez Bakának is szándékában állt, ha nem tud meggyógyulni. „Kitépem hát az angyalod kezéből / Magam hogy mégse úgy legyen ahogy Te / Akarod hanem ahogy én ahogy / Én akarom én akarom Uram.” (*Gecsemáné*, 1994) Feketénél a keretes szerkesztés, Isten égi börtöne és iszonyú angyalai a Baka-motívumok. „És vágytól talányos részegen / Létráról ugorj a semmibe / (...) // Bár rekesztene Isten bő kódéba / S várna ott egy pusztza zárka / Küblivel priccse és fölébe / Angyalkák füstjele szállna”⁸⁰

Az eddigiekből már látható: az újraírások immanens értékelésükkel indirekt módon változtatják ki és hozzák létre a legjobb Baka-szövegek kánonját. 1990 előtti: *Változatok egy kuruc dalra I-II.* (1973, 1974), *Prédikátor-ének* (1973), *Petőfi* (1973), *Vörösmarty 1850 I-II.* (1972, 1973), *Székelyek* (1974), *Körvadászat* (1976), *Sátán és Isten foglya* (1976), *Tűzbe vetett evangélium* (1977), *Háborús téli éjszaka* (1977), *Trauermarsch* (1977), *Ady Endre vonatán* (1980), *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* (1980), *De profundis* (1982), *Halottak napja* (1982), *Mefisztó-keringő* (1982). *Döbling* (1983) Ez az első csomópont az életműben, mert ez Baka legösszetettebb verse, amelyben minden motívuma benne van. *Átutazóként* (1986), *Balcsillagzat* (1986), *Caspar Hauser* (1987), *Halál-boleró* (1987), *Aeneas és Didó* (1988), *Thészeusz* (1989), *Farkasok órája* (1989).

1990 utániak. Yorick monológjai: a teljes ciklus erős mém, sok megidézést eredményez. Különösen: *Tíz év múlva* (1990), *Yorick arsch poetica* (1990), *Yorick alkonya* (1990), *Fredman szonettjeiből* (1992), *Trisztán sebe* (1992), *Egy csepp méz* (1993), *Kegyelmi záradék* (1993), *Menhir* (1993). A teljes Sztjepan Pehotnij-ciklus a második csomópont, amely a legtöbb allúziót generálja, ebből különösen a *Második füzet* (1991), de még inkább a *Harmadik füzet* (1993). *Háry János búcsúpohara*-ciklus (1994) és a *Yorick visszatér*-ciklus (1994), ebből különösen a *Búcsú barátaimtól* (1994), *Vadszőlő* (1994), *Változatok egy orosz témára* (1994),

⁷⁷ Handi Péter: Ezen az állomáson. [Vers.] = *Holmi*, 2000. február. 200. p.*

⁷⁸ Heidegger: Hazatérés / A rokonokhoz, (1943), 9–34. p., 31. p. In Heidegger: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*, (Ford.: Szabó Csaba), Latin Betűk, Debrecen, 1998., 220. p.

⁷⁹ Weil, Simone: Töredékek a füzetekből, (Ford.: Pilinszky János és Reisinger János) In *Ami személyes, és ami szent*, Vigilia, 1983, 387. p., 248. p.

⁸⁰ Fekete Vince: Dagerman-kettős. [Vers.] = *Hitel*, 2000. július. 59. p.

Gecsemáné (1994), Zsoltár (1994), Siralomház (1994), Klepszida (1994), Csak a szavak (1994), Én itt vagyok (1994), November angyalához (1994), Üzenet Új-Huligániából (1995).

Ezek bizonyulnak a leghatásosabbaknak, és éppen ezért válnak mémmé, írják elő önmaguk ismétlődését. Miért éppen ezek? Mert a nemzeti és személyes létkérdést teszik fel hitelesen és összetetten. Baka legerősebb szövegeiben a Vajda János-i „Mért születni? minek élni?...” (*Sírámok I.*, 1854) létgondja áll. 1990-ig ezek centrumában – a József Attila-i verseszménynek megfelelően – a rendkívül sűrű és összetett komplex költői képek és látomások szerepelnek. „A líra: logika.” „A nemzet közös ihlet.”⁸¹ A vers szemléleti világegész, határolt végtelen, és igazabb, mint a valóság. „Az igazat mondd, ne csak a valódi(i)t.” (József Attila: *Thomas Mann üdvözlése*, 1937) 1990 után háttérbe szorul a komplex metafora, megszapornak a tisztán fogalmi vallomások, amely ismét párhuzamba állítható József Attila kései verseivel, melyekben ehhez hasonló hangsúlyeltolódás figyelhető meg. Mit jelent lenni, miért (m)enni és (l)enni, miért (f)élni és (sz)ülni, halni? Azért a *Döbling* (1983) az egyik legfontosabb szöveg, mert benne a nemzeti és személyes létkérdés szükségképpen együtt szerepel: „virrasztásommal Isten mit akar / virrasztásommal Isten mit tehet”.

Baka István *Caspar Hauser* című verse az életmű legjobb darabjai közé tartozik, mert rendkívül tömören és egyszerűen, szinte kép nélkül, akkor is csak csonka metaforákkal és metonímiákkal, inkább tisztán fogalmi módon, de nagyon hatásos retorikai-poétikai megformáltsággal teszi fel – és válaszolja meg – a személyes létkérdést, így a tizenhat sor létmóddellé válik. A szöveg erősségét mutatja, hogy Baka és a téma magyar- és világirodalmi előzményei⁸² Balla Zsófiát három változat megírására is sarkallta. Az első variációnak is két változata van, néhány sor eltéréssel, amely a tömlőben tartott – létében a semmiben –, majd onnan a lét semmijébe, a világba vetett gyermek történetét ragadja meg tömören és drámai erővel. A másodikban a tárgyak felől írja meg a költő a szituációt. „És mit mutat kezében az agyonfogdosott, / a törött lábú, csonkafülű faló.”⁸³ „Csak a szorongás Semmijének világos éjszakájában keletkezik a létező mint olyan eredendő nyitottsága: hogy az létező – és nem Semmi. (...) Jelenváló-lét annyit tesz: beletartottság a Semmibe.”⁸⁴ Baka/Hauser kérdései: mi vagy ki az oka a létnek, mi a célja, értelme, jelentése? A „menny hideg fala” metonimikusan a bizonytalan, ismeretlen, elérhetetlen Isten jelenti; a messi, a kék és szétfolyó Isten hiányát, az üres eget. A négyezer variációsan ismétlődő anaforában a válasz megelőzi a létkérdést: „Én nem tudom ki küldött e világba”, hiszen a kérdések: Ki küldött-e világba? Ki száműzött a földre? Mindez miért, mi végre? Ki volt ki engemet kiragadott a semmiből, a jóból? A válasz mindig ugyanaz: én nem tudom. Kétféle semmi van: a nemlét semmije és a lét semmije, és ez a kettő nem azonos. Az első a jó semmi, a második a rossz. Hauser/Baka azt vallja Szolónnal

⁸¹ József Attila: *Ady-vízió*. <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/tartalom.htm>, 2016. február 21.

⁸² Fried István: Árnnyak közt mulandó árny, 42–61. p. In *i.m.*

⁸³ Balla Zsófia: Caspar Hauser-variációk I-II. = B. Zs.: *A harmadik történet*. Pécs, 2002, Jelenkor, 56–57. p., <http://www.hhrf.org/korunk/9903/03k09.htm>, 2016. 02. 27. Az első darab variánsa: <http://www.es.hu/old/9851-52/versek00.htm>, 2016. 02. 28.

⁸⁴ Heidegger: *Mi a metafizika?* (Ford.: Vajda Mihály), Osiris, Bp., 2003, 112–117. passim

és Nietzschevel⁸⁵ együtt, hogy a meg nem született állapot volt a jó, az eredendő, a lét nélküli semmi, a nemlét semmije. Kár volt őt ebből az elsődleges, eredendő semmiből kiragadni a lét semmijébe, ami szükségképpen tragikus, mert tudatos. Hauser esetében a tömlőcben tartás megfeleltethető a születés előtti semminek, a nemlét semmijének, hiszen sem beszélni, sem járni nem tudott, létezett ugyan, de nem tudta, hogy élni mit jelent. Hauser kétszer született: egyszer kibújt az anyaméhből, az első tömlőcből, hogy betegyék a másik tömlőbe. Igazi születése, amikor kitették az utcára, a világ és önmaga számára csak ekkor született, mert viszonyai lettek. A „mi végre” a lét céljára kérdez rá, amelyre a lét semmijének válasza, hogy „avégre”, vagyis „a végre”, „hogy árnyak közt mulandó árny legyek”. Az árnyék-létre, amely nem valódi, nem lehet idea platóni értelemben, mert mindig csak létesülő (változó, romlékony, időbeli, véges), és sohasem létező (állandó, romolhatatlan, időtlen, örök). Öntükröző és irodalmi műfajokkal ironizáló módon az élet az idő tragikomédiája, a nappalok és az éjszakák monoton, önismétlő sorozata, amelyben értelmetlenül és céltalanul ismétlődnek a napok a születéstől a tudott halálig, és van, aki ezt unja. Nem szereti, nem látja ennek értelmét, mert jobb lett volna a semmiben maradni. Ez az értékítélet a hangolt lét következménye, ahogyan saját halálunkhoz viszonyulunk. A lét eleve bűnös-lét, de nem pusztán az eredendő bűn miatt, nemcsak teológiai értelemben, mert a kiűzetés a Semmiből történik, a nem-létből, a születésünk előttiből, ahogyan Pilinszky János is mondja: „Én nem kívántam megszületni, / a semmi szült és szoptatott” (*Tilos csillagon*).

A halálos bűn a létre-jövés, a születés, amely a halál létben lévő, tehát létező és átélhető semmijét hozza el. Többek között József Attilánál és Baka Istvánnál is ez, a létben lévő Semmi és az istenhíány az oka a bűntelen bűnösség általános, XX. századi szorongásos léttapasztalatának. Ezt éli és élteti át olvasóival és újraíróival Baka István életműve. Újrateremti és folytatja a Semmi és a fájdalmas istenhíány metafizikájának poétikáját, érzékelhető szemléleti egészé formálja a nemzeti és a személyes létbevetettség tragikus egyszerűségét, amely éppen a költői szó erejétől lesz mégis gyógyító és fájdalomosságában is építő, létalapító igazsággá.

⁸⁵ „Boldog a földi lakó nem lesz soha; küzd nyomorogva / mind, ki halandó lény nézi az égi napot.” (Ford.: Franyó Zoltán) Szolón: Senkise boldog In *Görög költők antológiája*, <http://mek.oszk.hu/07000/07081/07081.pdf>, 2016. 02. 27. „Ami a legjobb, el nem érheted, s ez: nem születni, nem lenni, semminek lenni. Utána pedig a legjobb, amit kívánhatsz – a korai halál.” Nietzsche: *A tragédia eredete a zene szelleméből*, (Ford.: Fülep Lajos), Franklin, Bp., 1910, 159. p.